

Research Articles

Received : 17 February 2023

Revised : 28 May 2024

Accepted : 17 June 2024

ถอดบทเรียนการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดโขนมูลนิธิส่งเสริม
ศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบบรรคา
Reproducing Administrative Lesson for Preservation of Khon
Performing The SUPPORT Foundation of Her Majesty Queen Sirikit
of Thailand : “SUEB MARGA”

อภิญญา รุ่งพิทักษ์มานะ

Apinya Rungpitakmana

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Faculty of fine arts, Burapa University

E-mail: apinyaism@gmail.com

บทคัดย่อ

การถอดบทเรียนการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบบรรคา เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการบริหารจัดการทางด้านศิลปะการแสดงและรูปแบบการแสดงโขนศึกษาพัฒนาการและรูปแบบของโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และเพื่อถอดบทเรียนองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการศิลปะการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบบรรคา โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ บทความทางวิชาการ สัมภาษณ์บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และสื่อต่างๆ ผลการศึกษาทำให้ทราบถึงแนวคิด กระบวนการ และการบริหารจัดการศิลปวัฒนธรรมของโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบบรรคา ที่สืบสานพระราชปณิธานในการฟื้นฟูโขนไทย การสืบทอดรักษาริชาตประเพณี และการสร้างสรรค์ศิลปะไทยให้กลับคืนสู่ความนิยม ผ่านกระบวนการถอดบทเรียนองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการศิลปะและวัฒนธรรมซึ่งทำให้ทราบถึงแนวคิดโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบบรรคา ที่มีจุดเริ่มต้นจากพระราชดำริในการอนุรักษ์กรรมวิธีจัดทำเครื่องแต่งกายโขนแบบโบราณ

ผ่านการศึกษาวิจัยข้อมูลในอดีตมาวิเคราะห์และสกัดกลั่นกรองออกมาโดยนำพื้นฐานขององค์ความรู้ งานช่างในแต่ละสมัยมาสร้างสรรค์งาน แล้วประยุกต์สร้างชิ้นงานเครื่องแต่งกายโขนใหม่ในยุครัชกาลที่ 9 นอกจากนี้ การศึกษาทำให้ทราบถึงกระบวนการจัดการแสดงโขน แนวทางการสืบทอดการแสดง บทละคร นาฏยประดิษฐ์ จัดสร้างฉาก การแต่งกาย วิธีการฝึกซ้อม เทคนิคเบื้องหลัง การประชาสัมพันธ์ และการติดตามประเมินผลที่อาศัยการบูรณาการผสมผสานกลวิธีองค์ความรู้จากภูมิปัญญาสมัยก่อนกับ เทคโนโลยีในปัจจุบัน เพื่อให้การแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถที่ถือเป็นปรากฏการณ์ด้านศิลปวัฒนธรรม สร้างการรับรู้ถึงคุณค่าของศิลปะและ วัฒนธรรมของชาติสู่สายตาของสาธารณะ ภาครัฐ และภาคเอกชน ทั้งในประเทศและระดับนานาชาติ สืบต่อไป

คำสำคัญ : โขน, โขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
ตอนสืบมรรคา, มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์

Abstract

Reproducing Administrative Lesson for Preservation of Khon Performing The SUPPORT Foundation of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand: “SUEB MARGA” is a qualitative research that has purpose to reproduce administrative lesson for preservation of Khon Performing and form of the SUPPORT Foundation of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand: “SUEB MARGA”. by data collection procedures of the article such as document, book, academic article and others media. The study results is that understand Khon Performing The SUPPORT Foundation of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand : “SUEB MARGA” concept, form and reproducing administrative Lesson for Preservation of Khon Performing included by reservation of Her Majesty Queen Sirikit The Queen Mother that revive Khon’s popularity among Thai audience and ordered the SUPPORT Foundation of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand to take charge of this undertaking which collected by Lesson Learned process study such as concept, purpose, producing process, reservation technic, Khon composition, drama stage, costume, practicing, backstage, public relation and monitoring/evaluation. Conclusion, the article is presented the Reproducing Administrative Lesson for Preservation of Khon Performing The SUPPORT Foundation of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand: “SUEB MARGA”

which can be based upon the enhancing Thai arts for stand still in the present day and sustain period.

Keyword : Khon, Khon Performing the Support Foundation of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand: “SUEB MARGA”, Intangible Cultural Heritage, The Khon performance of the Ramayana

1. บทนำ

โขน คือ ศิลปะการแสดงประเภทหนึ่งของไทย ที่มีรากประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนานนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีสิ่งพิเศษทางศิลปะที่โดดเด่น ผ่านท่าทางการเคลื่อนไหวของร่างกายมนุษย์ที่สวมบทบาทตัวละครผ่านหน้ากาก ศิราภรณ์ (เครื่องประดับศีรษะ) พัสตราภรณ์ (เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม) และถนิมพิมพ์พารณ์(เครื่องประดับ) ประดับกาย โดยแสดงเรื่องราวเกียรติ วรรณกรรมทรงคุณค่าซึ่งแพร่อิทธิพลทั่วทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะที่ผู้ชมสามารถเข้าใจเรื่องราวผ่านภาษาท่าทางนาฏศิลป์ควบคู่กับการบรรเลงดนตรี บทขับร้อง บทพากย์เจรจา และวิวัฒนาการดัดแปลงการแสดงด้วยวิธีการทางศิลปะ ซึ่งศิลปกรรมแห่งภูมิปัญญานี้เชื่อมโยงองค์ความรู้ของประเทศในพื้นที่ของประชาคมอาเซียน โดยใช้ศาสตร์แขนงต่างๆ อย่างบูรณาการ ทั้งอักษรศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ นิเทศศาสตร์ และกลวิธีสุนทรียะผ่านศิลปกรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของคุณค่าศิลปะทางวรรณศิลป์ คีตศิลป์ นาฏศิลป์ ทัศนศิลป์ หัตถศิลป์ และนฤมิตศิลป์

โขนอยู่คู่กับสังคมผ่านกาลเวลาในยุครุ่งเรืองจากการทำนุบำรุงของสถาบันพระมหากษัตริย์มาถึงยุคที่อยู่ในความดูแลของราชการ และกำลังถดถอยไปจากความนิยมของสังคมไทย จนกระทั่งเกิดคณะโขนของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งถือเป็นปรากฏการณ์ทางศิลปะซึ่งสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะ ภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชนเป็นวงกว้าง เกิดแรงผลักดันทางสังคมในทิศทางที่ดี ตอบสนองต่อพระปณิธานนำทุนทางวัฒนธรรมไทยสร้างอาชีพส่งเสริมมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ สนับสนุนเยาวชนให้เล็งเห็นคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมของชาติ และเหนือสิ่งอื่นใด คือการสร้างความสุขให้แก่ปวงชนชาวไทยทั้งหลาย

ด้วยประการนี้ จากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจึงทวนพันไปด้วยองค์ความรู้ทางวิชาการที่ทรงคุณค่าเหมาะสมต่อการศึกษาดอบทเรียนการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา เพื่อนำบทเรียนที่ได้มาปรับใช้ต่อการพัฒนาศิลปะไทยอีกทางหนึ่ง อันก่อให้เกิดความจรรโลงและสร้างแรงบันดาลใจแก่สังคมในปัจจุบันที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว และเพื่อให้ศิลปะไทยอย่างโขน สามารถปรับตัวให้เท่าทันและเพิ่ม

ศักยภาพในการแข่งขันด้วยกระบวนการถอดบทเรียนจากองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนานวัตกรรม การมีส่วนร่วม ที่สำคัญคือ ก่อเกิดความรู้คู่กับสังคม และในที่สุดแล้ว คือ เพื่อส่งเสริมการใช้องค์ความรู้ทางวิชาการให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดสำหรับพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาการบริหารจัดการทางด้านศิลปะการแสดงและรูปแบบการแสดงโขน
2. เพื่อศึกษาพัฒนาการและรูปแบบการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ชุด สืบมรรคา ของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ
3. เพื่อถอดบทเรียนการบริหารจัดการการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา

3. ขอบเขตการวิจัย

กำหนดขอบเขตการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ซึ่งเปิดการแสดงระหว่างเมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน – 5 ธันวาคม 2562 ณ หอประชุมใหญ่ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

4. วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ถอดบทเรียนการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ตอน สืบมรรคา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ศึกษาการจัดแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ศึกษาพัฒนาการและรูปแบบของโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเพื่อนำมาถอดบทเรียนองค์ความรู้และบทบาทด้านการบริหารจัดการศิลปะการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงผ่านวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเชิงเอกสารและสื่อทัศนูปกรณ์ จากบันทึก วรรณกรรม บทละคร หนังสือ บทความทางวิชาการ ภาพถ่าย วิดีทัศน์ และสื่ออื่นๆที่เกี่ยวข้องกับโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และการบริหารจัดการศิลปะและวัฒนธรรมในประเทศและต่างประเทศ
2. ศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์ทั้งรายบุคคลและกลุ่มแบบเจาะลึก (In-depth interview) ในรูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง สันทนา และสังเกตการณ์

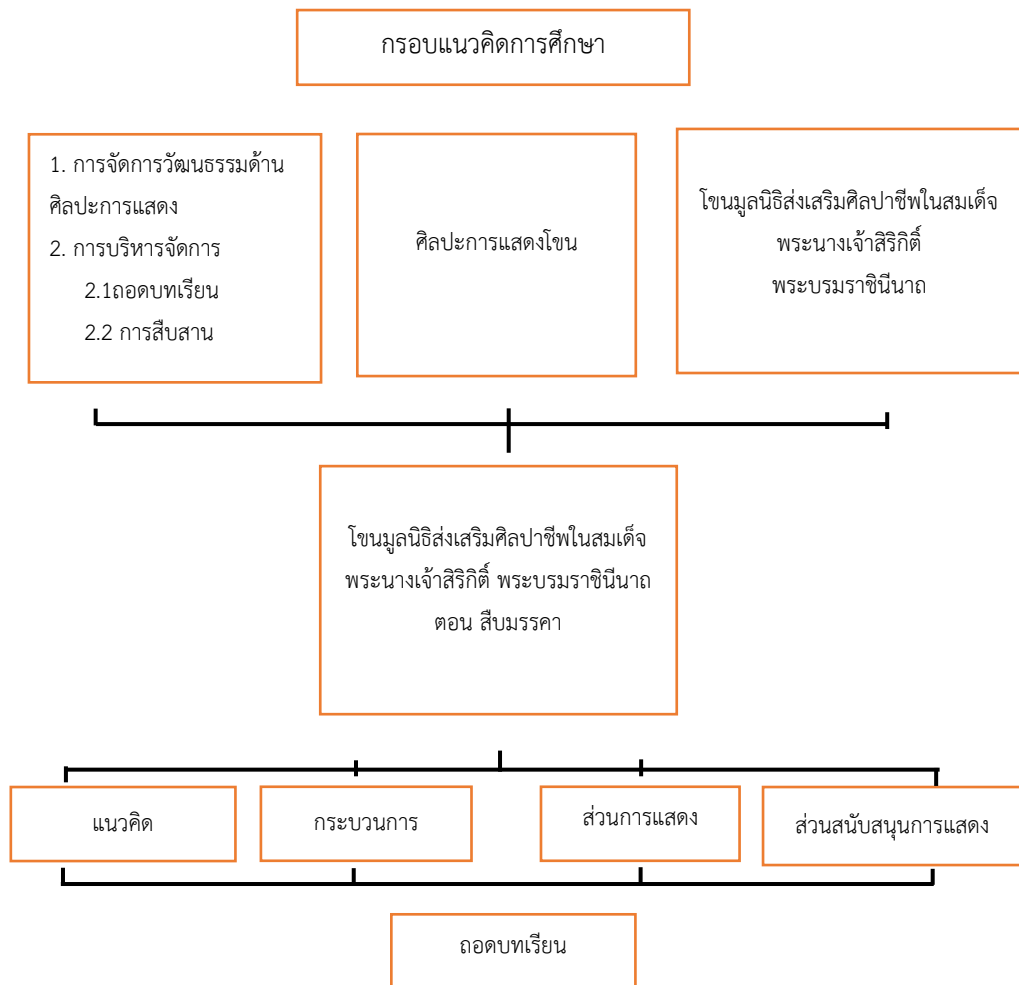
เพื่อศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโฉนดที่ดินส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
ตอน สิบมรรคา

5. ประโยชน์ของการวิจัย

1. ได้ทราบถึงการบริหารจัดการทางด้านศิลปะการแสดงและรูปแบบการแสดงโฉนด
2. สามารถทราบถึงพัฒนาการและรูปแบบการจัดการแสดงโฉนดที่ดินส่งเสริมศิลปาชีพ
ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
3. นำองค์ความรู้จากการถอดบทเรียนด้านการบริหารจัดการศิลปการแสดงโฉนดที่ดินส่งเสริม
ศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สิบมรรคา ไปปรับใช้ต่อยอดให้กับงาน
การแสดงอื่นต่อไป

6. การวิเคราะห์ผลการวิจัย

เพื่อให้การศึกษาเรื่อง ถอดบทเรียนการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดโฉนด
ที่ดินส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สิบมรรคา มีการอบ
การศึกษาที่เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น จึงกำหนดกรอบแนวคิดเพื่อเป็นกรอบต่อการศึกษา โดยศึกษาจากโฉนด
ที่ดินส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (อดีต-ปัจจุบัน) และการแสดง
ตอน สิบมรรคา ซึ่งได้ทำการแสดงเมื่อระหว่างวันที่ 6 พฤศจิกายน – 5 ธันวาคม 2562 ณ หอประชุม
ใหญ่ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ศึกษาทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการแสดง ประกอบด้วย บุคลากร
ทรัพยากร และบริหารจัดการ ด้วยทฤษฎีถอดบทเรียน เพื่อให้ได้บทเรียนองค์ความรู้ด้านการบริหาร
จัดการศิลปการแสดงโฉนด ดังภาพนี้

รูปที่ 1 กรอบแนวคิด

ที่มา: อภิญา รุ่งพิทักษ์มานะ, (2565)

6.1 วิวัฒนาการโขน

โขน สันนิษฐานต้นกำเนิดจากร่องรอยศิลปะทางนาฏกรรมจากอินเดียได้มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 โดยอาศัยหลักฐานจากรูปหล่อทองสัมฤทธิ์รูปยักษ์รำ ทำท่า “ปฐุม” ตามตำราไทย และทำท่ายืนตามตำรารำของอินเดีย เรียกว่า “วโยสิตม” (อนิต อยู่โพธิ์, 2496) ซึ่งปรากฏลักษณะลายแกะสลักเรื่อง “รามายณะ” จากปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (นงคันุช ไพโรพินุลยกิจ, 2542) และปรากฏตำนานรามายณะ (รามเกียรติ์) ตอนสำคัญ เช่น พระรามพระลักษมณ์ต้องศรนาคบาท การรบระหว่างยักษ์กับลิง พระรามจองถนน และท้าวมาลีวราชว่าความ โดยจากหลักฐานปรากฏโขนครั้งแรกในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2547)

ดังนั้น โขน คือ ศิลปะการแสดงประเภทหนึ่งของไทย ที่มีรากประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนาน เริ่มต้นตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เป็นเมืองศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศ ก่อปรกับการรับอิทธิพลจากกรุงสุโขทัยและอาณาจักรขอม จึงสันนิษฐานว่า โขนเป็นมหรสพอย่างหนึ่งจากหลักฐานในลิลิตพระลอและบันทึกของลาลูแบร์ (กรมศิลปากร, 2552) ทั้งนี้ โขนอยู่คู่กับสังคมไทยผ่านกาลเวลามายาวนานยุคสมัย โดยสรุป ดังนี้

รูปที่ 2 การแสดงโขน ตอน อุโมงค์ สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: ดาวรัตน์ ชูทรัพย์, (2559)

ในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2311 - 2325) พระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราช มีการศึกสงครามบ่อยครั้งผู้มีศิลปะวิทยาการต่างๆ กระจุกกระจาย จึงมีการฟื้นฟูโขนหลวงหรือโขนราชสำนัก และมีการแสดงโขนในงานพระเมรุ ตามหลักฐานในหมายรับสั่งงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสำคัญต่างๆ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, (2552) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์และโปรดให้รวมเรื่องรามเกียรติ์ที่กระจัดกระจายให้เป็นเล่มสมบูรณ์ และมีการแต่งบทละครเพื่อนำมาแสดงในวาระโอกาสต่างๆ มีการพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายชั้นสูง ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เสนาอำมาตย์และผู้ว่าราชการเมือง เข้ารับการฝึกหัดโขนเพื่อเป็นการประดับเกียรติยศแก่วงศ์ตระกูล และโปรดให้หัดไว้เฉพาะแต่เพียงผู้ชายตามประเพณีดั้งเดิม ทำให้ผู้ที่ฝึกหัดโขน มีความคล่องแคล่วว่องไว สามารถใช้อาวุธต่าง ๆ ในการต่อสู้ได้อย่างชำนาญ รวมทั้งพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ขึ้น กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, (2562) และเจ้านายชั้นสูง ขุนนางชั้นผู้ใหญ่จำนวนมากต่างหัดโขนไว้ในขณะของตนเองหลากหลายคณะ อีกทั้งยังมีการประกวดแข่งขันประชันฝีมือ รวมทั้งได้มีการฝึกหัดโขนให้กับทาสซึ่งเป็นผู้ที่สังกัดกรมกองต่าง ๆ ตามวิธีควบคุมทาสแบบโบราณอีกด้วย ทำให้โขนในสมัยนี้ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ ยังมีการวาดจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ในพระราชวังบริเวณระเบียงครอบพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามถึง 178 ห้องอีกด้วย

สำหรับสมัยรัชกาลที่ 2 ถือเป็นยุคทองของวรรณกรรมไทย เนื่องจากทรงเป็นศิลปินเอก ต่อยอดบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 มาปรับแก้ไขให้เหมาะสมต่อการแสดงมากยิ่งขึ้น ได้ทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์จำนวนมาก ประกอบด้วย พรหมาสตร์ นาคบาศ และนางลอย ทั้งนี้ ได้มีข้อสันนิษฐานว่าโขนในสมัยรัชกาลที่ 1 จะเน้นการสู้รบ ขณะที่สมัยรัชกาลที่ 2 นำการรำใช้บทมาใช้ในการแสดงโขน สืบต่อมาในรัชกาลที่ 3 จากหลักฐานพบว่า ในปี พ.ศ. 2339 งานฉลองอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมชนก ณ พุ่มพระเมรุ ได้ทำการแสดงโขน โดยแบ่งโขนวังหลวงเป็นฝ่ายพระราม และโขนวังหน้าเป็นฝ่ายทศกัณฐ์ เมื่อถึงชุดแสดงต้องรบกันเกิดเหตุกระทบกระทั่งกันจนทะเลาะกันขึ้น ซึ่งข้อมูลนี้นักวิชาการยังไม่มีข้อสันนิษฐานถึงความเชื่อมโยงกันว่าจะเกี่ยวข้องกับในเรื่องการไม่โปรดการมหรสพหรือไม่

ในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้ฟื้นฟูการละครและโขนโดยมีพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย สามารถมีละครในได้ทำให้เจ้านายชั้นสูง เสนาอำมาตย์ขุนนางต่างๆ พากันเปลี่ยนแปลงโขนที่มีเฉพาะผู้ชายล้วนนั้น เริ่มมีการเล่นผสมผสานกับละครหญิงที่ได้รับความนิยมแทนที่โขนอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้มีการเลิกโขนเพื่อไปฝึกหัดละครผู้หญิง (กรมศิลปากร, 2552) แทนที่แต่เดิมมีเฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น ดังพระราชปรารภว่า "มีละครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแก่แผ่นดิน" ทั้งนี้ ยกเว้นบางสังกัดที่มีความนิยมโขนอยู่จึงยังคงอนุรักษ์รักษาสืบต่อมา และโขนหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ไว้เท่านั้น ในรัชกาลที่ 5 ทรงสนับสนุนโขนจึงรับสั่งให้เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) รับหน้าที่บัญชาการกรมมหรสพ (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, 2552) โดยมีหน่วยงานประกอบด้วย กรมหุ่น กรมโขน กรมรำโคม และกรมปีพาทย์ (กรมศิลปากร, 2552)

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนกรมมหรสพ และด้วยพระปรีชาของรัชกาลที่ 6 ได้ทรงปรับปรุงและทำนุบำรุงศิลปะการแสดงโขนและดนตรีปีพาทย์ ให้มีความเจริญก้าวหน้า โดยได้พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ศิลปินโขนให้เป็นขุนนางจนมีคำเรียกในทางราชการว่า "โขนบรรดาศักดิ์" ควบคู่กับโขนของเอกชนว่า "โขนเชลยศักดิ์" ทรงกำหนดปรับเปลี่ยนการแสดงโขนให้เห็นหน้าผู้แสดงโขนตัวพระ (กรมศิลปากร, 2552) ถือได้ว่าในสมัยรัชกาลนี้เป็นยุคที่โขนเฟื่องฟู อีกยุคหนึ่งผ่านการตั้งโรงเรียนพรานหลวง ซึ่งเป็นสถาบันการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์และดนตรีแห่งแรกของประเทศไทย (ศุภชัย จันทรสุวรรณ, 2562)

จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงใส่พระราชหฤทัยต่อการแสดงโขนให้ได้มีโอกาสสร้างคุณประโยชน์ต่อบ้านเมือง ในปี พ.ศ. 2490 กรมศิลปากรได้ฟื้นฟูโขนด้วยการจัดสร้างโรงละครเพื่อใช้สำหรับจัดการแสดง และให้ศิลปินที่โอนจากกระทรวงวังย้ายไปอยู่ในแผนกนาฏดุริยางคในสังกัดกรมศิลปากร และจะมีโขนเป็นมหรสพให้การต้อนรับพระราชอาคันตุกะต่างประเทศหลายครั้ง และยังทรงสนพระทัยโดยโปรดให้พระราชโอรส พระราชธิดาเรียนโขน ละครและนาฏศิลป์ด้วย และไม่เพียงเท่านั้นยังทรงเป็นพระราชธุระโปรดฯ ให้ประกอบพระราชพิธีพระราชทานครอบครุทำรำนพาทย์องค์พระพิ

ราพแก่ครูโขนและเสด็จประทับเป็นประธานในพระราชพิธี ถึง 2 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2506 และ พ.ศ. 2527 ดังนั้น ด้วยพระราชปณิธานที่ต้องการจะส่งเสริมการแสดงโขน จึงได้มีพระบรมราชานุญาตให้มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพจัดการแสดงโขนขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 23-25 ธันวาคม พ.ศ. 2550 แสดงเนื่องในวโรกาสมหามงคลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา และสมเด็จพระนางเจ้าฯ ทรงเจริญพระชนมพรรษา 75 พรรษา ซึ่งถือเป็นปฐมบทโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ในการนี้ได้โปรดเกล้าให้แก้ไขเครื่องแต่งกาย ฉาก วิธีการแสดง และการประชาสัมพันธ์ ฯลฯ ด้วยพระราชเสาวนีย์เกี่ยวกับการปรับปรุงในครั้งนี้ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สืบค้นข้อมูลและหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้าโขนในอดีต กรมศิลปากรในฐานะหน่วยงานรัฐที่มีความรับผิดชอบหลัก ได้ร่วมกับมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ในการจัดสร้างเครื่องแต่งกายใหม่และการแต่งหน้าที่เหมาะสม โดยใช้นักเรียนของมูลนิธิฯ และผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งได้รับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ ส่งผลให้เกิดช่างฝีมือรุ่นใหม่ประดับวงการจำนวนมาก จึงถือได้ว่าโขนสมัยรัชกาลที่ 9 ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์โขนอย่างยิ่ง (สุรัตน์ จงดา, 2562)

และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อการแสดงโขน ด้วยประกาศพระบรมราชโองการที่จะสืบสาน รักษา ต่อยอดตามพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ด้วยการสนับสนุนโขนให้แสดงในงานสำคัญของประเทศประกอบด้วย การแสดงโขนกลางแปลงพระราชทานเฉลิมพระเกียรติในโครงการปั่นเพื่อพ่อ Bike for dad ณ พระลานพระราชวังดุสิต (พระบรมรูปทรงม้า) วันที่ 11- 13 ธันวาคม พุทธศักราช 2558 การแสดงนาฏศิลป์ไทย โขน และระบำสี่ภาคเนื่องในโอกาสวันคล้ายวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ณ พระลานพระราชวังดุสิต วันที่ 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2560 การแสดงนาฏศิลป์ไทย เนื่องในงานเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติ ๖๐ ปี ๖๐ พรรษา ณ พระลานพระราชวังดุสิต วันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2561 อีกด้วย

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า โขนมีความรุ่งเรืองนับตั้งแต่อดีตจากการทำบำรุงของสถาบันพระมหากษัตริย์มาถึงยุคที่อยู่ในความดูแลของราชการ และกำลังเสื่อมสูญไปจากค่านิยมของคนไทย ทั้งนี้ จากการที่โขนได้รับความนิยมลดลงจนกระทั่งเกิดคณะโขนสมเด็จพระเจ้า ซึ่งดำเนินการโดยมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ถือเป็นหนึ่งพระราชกรณียกิจที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง มีพระราชดำริที่จะฟื้นฟูการแสดงโขน ด้วยพระราชเสาวนีย์ว่า สมควรอนุรักษ์ศิลปะการแสดงโขนและเครื่องแต่งกายโขนไว้ไม่ให้สูญหาย ซึ่งส่งผลให้ปัจจุบันการแสดงโขนได้รับความนิยมอีกครั้ง และประชาชนยังได้มีส่วนร่วมในการแสดงความเป็นเจ้าของในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติจากการขึ้นทะเบียนขององค์การระหว่างประเทศอย่าง UNESCO เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2561 โดยโขนไทย ได้รับการขึ้นบัญชีรายการตัวแทน

มรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ อันเป็นการสร้างชื่อเสียงเกียรติภูมิความภาคภูมิใจให้กับประเทศไทยในระดับสากล

6.2 โขนมุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

โขนมุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มาจากพระราชปณิธานของสมเด็จพระนางเจ้าฯ ในปี พ.ศ. 2548 นายสมิทธิ ศิริภัทร ผู้เชี่ยวชาญงานด้านศิลปวัฒนธรรม ในกองราชเลขาการในพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทำงานด้านผ้าในสมเด็จพระนางเจ้าฯ และต่อมาดำเนินการโดยท่านผู้หญิงจรุงจิตต์ ทีขะระ ราชเลขาการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9 ได้รวบรวมช่างฝีมือด้านต่างๆ ประกอบด้วย นาฏศิลป์ พัฒนารัตนศิริภรณ์ ถนิมพิมพาภรณ์ ศิลปกรรมฉากและการออกแบบ ดนตรี ตั้งขึ้นเป็นคณะทำงาน ทั้งนี้ยังประกอบไปด้วยองคคพยม ภาคส่วนอื่นๆ อาทิ หน่วยงานภาครัฐ (กรมศิลปากร สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม วิทยาลัยนาฏศิลป์) สถาบันการศึกษา : กาญจนากิเชกวิทยาลัยช่างทองหลวง ศูนย์ศิลปาชีพ วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ และภาคเอกชน

ณ วันที่ 23 – 25 ธันวาคม พ.ศ. 2550 โขนที่สวมใส่เครื่องแต่งกายใหม่ได้มีโอกาสแสดงเนื่องในวโรกาสมหามงคลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา และสมเด็จพระนางเจ้าฯ ทรงเจริญพระชนมพรรษา 75 พรรษา (ถือเป็นปฐมบทโขนมุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ) ทั้งนี้ พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าให้แก้ไขเครื่องแต่งกาย ฉาก วิธีการแสดง การประชาสัมพันธ์ ฯลฯ ซึ่งจากพระราชเสาวนีย์เกี่ยวกับการปรับปรุงในครั้งนี้ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สืบค้นข้อมูลและหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้าโขนในอดีต กรมศิลปากรในฐานะหน่วยงานรัฐที่มีความรับผิดชอบหลัก ได้ร่วมกับมุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ในการจัดสร้างเครื่องแต่งกายใหม่และการแต่งหน้าที่เหมาะสม โดยใช้นักเรียนของมุลนิธิฯ และผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งได้รับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ ส่งผลให้เกิดช่างฝีมือรุ่นใหม่ประดับวงการ

ดังนั้น แนวคิดโขนมุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา จึงมีจุดเริ่มต้นจากพระราชดำริในการอนุรักษ์กรรมวิธีจัดทำเครื่องแต่งกายโขนแบบโบราณ ผ่านการศึกษาวิจัยข้อมูลในอดีตมาวิเคราะห์และสกัดกลั่นกรองออกมาโดยนำพื้นฐานขององค์ความรู้งานช่างในแต่ละสมัยมาสร้างสรรค์งาน แล้วประยุกต์สร้างชิ้นงานเครื่องแต่งกายโขนใหม่ในยุครัชกาลที่ 9 และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติสู่สายตาประชาชนและชาวโลก จึงเกิดโขนมุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งเมื่อทำการแสดงแล้วมีเสียงตอบรับที่ดีจากผู้ชม องค์กรต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ดังนั้น ถือเป็นเวลากว่าทศวรรษที่โขนมุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ทำการแสดงนับตั้งแต่ พ.ศ. 2550 มาถึงปัจจุบัน รวมทั้งสิ้น 10 ตอน ประกอบด้วย ตอนพรหมมาศ นางลอย ศึกมัยราพณ์ จองถนน ศึกกุมภกรรณ โมกขศักดิ์ ศึกอินทรชิต นาคบาท พิเภกสวามิภักดิ์ และสืบมรรคา

6.3 ถอดบทเรียนการบริหารจัดการ

โฉมมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา คณะกรรมการฯ ได้ศึกษารายละเอียดจากผลตอบรับของผู้ชมโฉม ตอน พิภพสวามิภักดิ์ และแบบสอบถามจากผู้ชมตอนอื่นๆ โดยที่ประชุมได้พิจารณาจุดประสงค์ นโยบาย แนวคิดรวบยอดของการแสดง โจทย์ของการสร้างงานแสดง กระบวนการ ขั้นตอน วิธีการ กระบวนการสรรหาบุคลากร คัดเลือกผู้แสดง ขั้นตอนการสร้างงาน เครื่องแต่งกาย ฉาก รูปแบบ ตัวผลงานที่เห็นควรนำเสนอให้ผู้ชมได้ประจักษ์ เช่น องค์ประกอบ บทโขน นาฏลักษณ์ ดนตรี ขับร้อง การพากย์ เกราะ เครื่องแต่งกาย ฉาก เทคนิคต่างๆ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า แนวคิดโฉมมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 3 ประการ ดังนี้

1. สืบสานพระราชปณิธานฟื้นฟูโขนไทย : การแสดงโขนถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติซึ่งสืบทอดรวบรวมภูมิปัญญาเชื่อมโยงองค์ความรู้อัตลักษณ์ของประเทศ โดยใช้ศาสตร์แขนงต่างๆ อย่างบูรณาการ และกลวิธีสุนทรีย์ และด้วยมีพระราชเสาวนีย์ว่า สมควรอนุรักษ์ศิลปการแสดงโขนและเครื่องแต่งกายโขนไว้ไม่ให้สูญหาย อีกทั้งควรจัดการแสดงโขนเพื่อให้ประชาชนได้สัมผัสถึงความประณีตงดงามและคุณค่าในเชิงช่าง โดยผสมผสานเข้ากับเทคนิคการแสดงละครเวทีสมัยใหม่ เพื่อให้เกิดความตื่นตาตื่นใจยิ่งขึ้นจึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นทุนในการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายโขน เพื่อจัดสร้างให้ถูกต้องตามแบบแผนของโบราณนับเป็นเหตุแห่งการจัดการแสดง “โฉมมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

2. สิ่งใดที่จะคงจาริตประเพณี จะรักษาสืบทอดเอาไว้ : เครื่องแต่งกายโขนจำลองมาจากเครื่องแต่งกายของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา – รัตนโกสินทร์ตอนต้น และสกุลช่างไทย พร้อมกับการพัฒนาที่มาจากการศึกษา ค้นคว้าการแต่งหน้าสำหรับการแสดง ดังนั้น การจัดสร้างเครื่องแต่งกายโฉมมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จึงมีจุดเริ่มต้นด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลหลักฐานและเครื่องแต่งกายโขนอย่างละเอียด การถ่ายทอดกรรมวิธีการจัดสร้างเครื่องแต่งกายโขน ตลอดจนได้พัฒนาคัดค้นศิลปะการแต่งหน้า บทละคร ฉาก และสืบทอดกระบวนการทำรำสำหรับการแสดงโขน อย่างกระบวนการทำ “หนูมานเล่นปลิง” ที่ประดิษฐ์ทำรำโดยครูวี วรรณสิน ศิลปินแห่งชาติ พ.ศ. 2531 และสืบทอดมาถึงครูประสิทธิ์ ปั่นแก้ว ศิลปินแห่งชาติ พ.ศ. 2551 เป็นต้น ดังนั้น องค์ความรู้ในลักษณะเช่นนี้จึงก่อเกิดช่างฝีมือและนักแสดงโขนรุ่นใหม่ขึ้นเป็นจำนวนมาก เมื่อจัดสร้างเครื่องแต่งกายอันประณีตบรรจบแล้วเสร็จ จึงขยายผลต่อยอดสู่การแสดงโขนนับตั้งแต่ พ.ศ. 2550 มาถึงปัจจุบัน รวมทั้งสิ้น 10 ตอน ประกอบด้วย ตอนพรหมมาศ นางลอย ศักดิ์มัยราพณ์ จงถนอม ศักดิ์มัยกรรณ โมกข์ศักดิ์ ศักดิ์อินทรชิต นาคบาท พิภพสวามิภักดิ์ และสืบมรรคา

3. ศิลปะการแสดงไทยให้กลับคืนสู่ความนิยม : เมื่อการแสดงโขนมีค่าใช้จ่ายจัดขึ้นได้โดยง่ายประกอบกับด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ปัจจุบันหาชมโขนได้ยากขึ้นทุกที จนเป็นที่น่ากังวลว่า ศิลปะการแสดงโขนจะเสื่อมคลายไปจากความนิยมของสังคมไทย โชมมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระ

พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา จึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาจากฐานองค์ความรู้ สืบทอดควบรวมกับหลักวิชาสมัยใหม่เพื่อเข้าถึงผู้ชมในวงกว้างและคนรุ่นใหม่มากยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ ภายหลังคณะกรรมการจัดการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถได้พิจารณาและรับฟังข้อคิดเห็นจากคณะกรรมการแต่ละฝ่าย จึงมีมติคัดเลือก การแสดงโขน ตอน สืบมรรคา เพื่อให้ฝ่ายต่างๆ ได้เตรียมข้อมูลเพื่อนำเสนอขออนุญาตแสดง คัดเลือกผู้แสดง ฉาก อุปกรณ์ และเครื่องแต่งกายต่อไป ทั้งนี้ ส่วนสำคัญต่อกระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปะอย่างการแสดงโขน มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอนสืบมรรคา มีความสอดคล้องกับ โครงสร้างนาฏยองค์กร ซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนอำนวยการ ส่วนการแสดง และส่วนสนับสนุน การแสดงและสามารถแบ่งกระบวนการจัดการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ดังนี้

1) ส่วนอำนวยการ: กำหนดวัตถุประสงค์ กระบวนการ และแนวทางการจัดการแสดงโขนมูลนิธิ ส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา (คณะกรรมการจัดการ แสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ)

2) ส่วนการแสดง : ฝ่ายการแสดง ฝ่ายฉาก ฝ่ายเทคนิค ฝ่ายเครื่องแต่งกาย ฝ่ายดนตรี สำหรับ การแสดงโขนโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นอกจากนี้ยังประกอบด้วยที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญการแสดงโขนที่เกี่ยวข้อง

3) ส่วนสนับสนุนการแสดง : ฝ่ายผลิตและประชาสัมพันธ์

โขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ถือเป็นศิลปะการแสดงที่ผูกเป็นเรื่อง ซึ่งเป็นการหลอมรวมความซับซ้อนของศิลปะหลายแขนงผูก การแสดงเป็นเรื่องราว หัวใจสำคัญ คือ บทละคร และนาฏยประดิษฐ์ คือ การคิด การออกแบบ และ สร้างสรรค์ รวมถึงการปรับปรุงผลงานในอดีตซึ่งครอบคลุม เนื้อหา ความหมายท่ารำผ่านศิลปินผู้ ถ่ายทอดกระบวนการที่ต้องมีทักษะและการฝึกซ้อมเพื่อให้ผลงานการแสดงสร้างสรรค์มีความสมบูรณ์ ดังนั้น จากการศึกษาพบว่า ฝ่ายการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ประกอบด้วย บทละคร นาฏยประดิษฐ์ การคัดสรรนักแสดง และการฝึกซ้อมการแสดง

บทละครการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา กำหนดเนื้อเรื่องตั้งแต่พระรามต้องยกกองทัพข้ามมหาสมุทรไปทำสงคราม กับเหล่าอสูร ณ กรุงลงกา จึงมอบหมายให้หนุมานปฏิบัติภารกิจสำคัญสืบหาหนทางนำพากองทัพของ พระรามฝ่าฟันอุปสรรคและเหล่าอสูรที่ปกป้องรักษาด่านข้ามทะเลไปยังที่หมาย โดยในตอนนี้มีตัวละคร ใหม่ เช่น นกสามพาตี นางผีเสื้อสมุทร นางอังกาสโตไล ยักษ์ปักหลักัน ปรากฏเป็นครั้งแรก โดยมุ่งเน้นให้ ผู้ชมมีรูสึกร่วมติดตามการผจญภัยอันน่าตื่นตาตื่นใจของหนุมาน ทหารเอกของพระรามในการสืบหา หนทางนำพากองทัพของพระรามไปสู่กรุงลงกาได้อย่างไร จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงบทบาทจากบท

ละครให้เหมาะสม อย่างไรก็ตามยังคงสืบทอดภูมิปัญญาด้านศิลปะการแสดงของเดิมที่มีอยู่ให้มากที่สุด โดยกำหนดแนวทางการจัดทำละครดังนี้

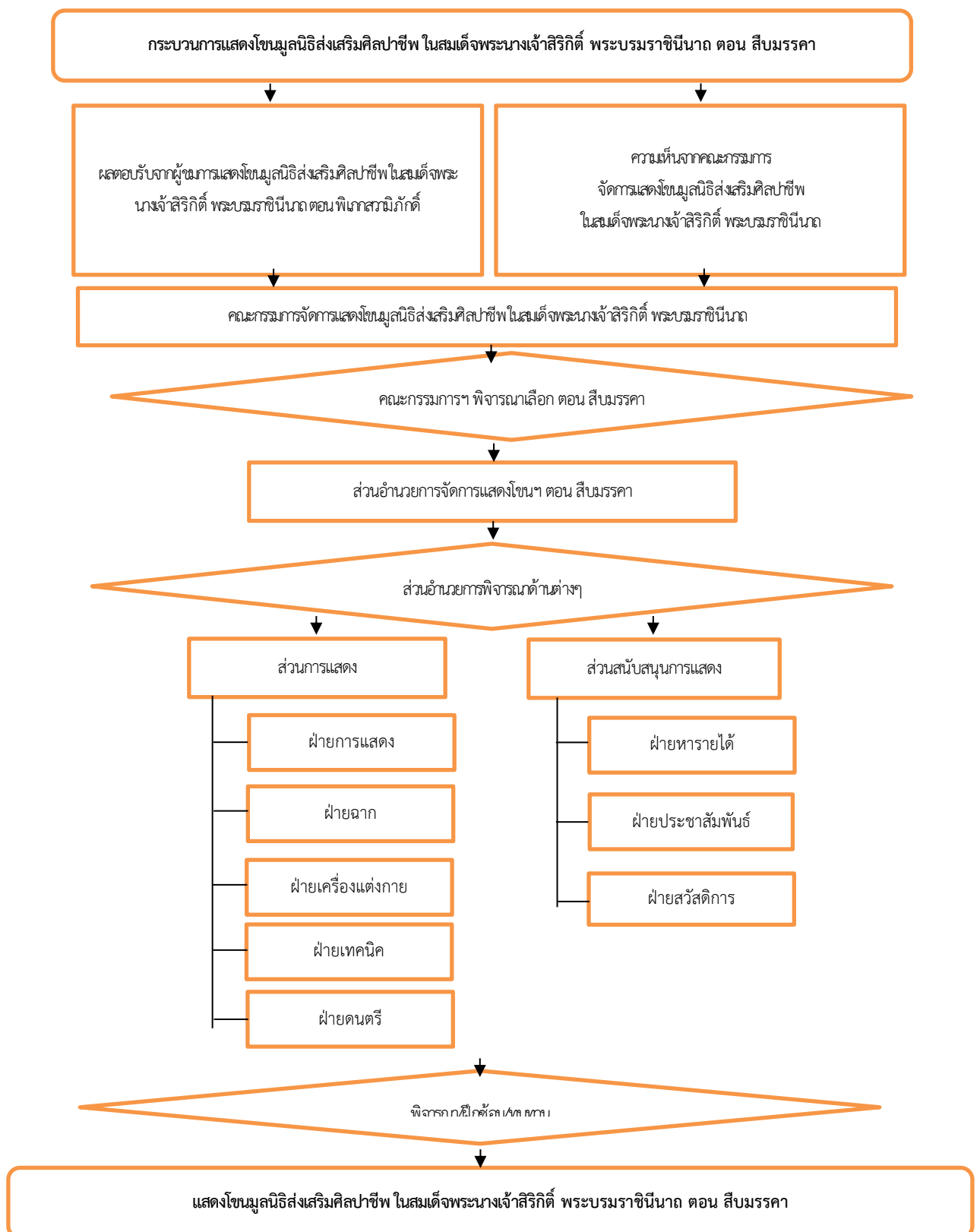
1. สิ่งใดที่จะคงจารีตประเพณี จะรักษาสืบทอดเอาไว้
2. การใช้ทำนองเพลงขับร้อง
3. การใช้เพลงหน้าพาทย์สำคัญ

อย่างไรก็ดี มีการปรับบทละครให้มีความกระชับ และยังคงสาระสำคัญหัวใจของเรื่องไว้ ซึ่งการแสดงในครั้งนี้ แบ่งเป็น 2 องค์กร 10 ตอน ซึ่งจะสอดคล้องกับการออกแบบและจัดสร้างฉากโขมุนิธิสังเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา มีจำนวน 10 ฉากสำคัญเพื่อให้สอดคล้องกับบทละครที่มีจำนวน 2 องค์กร ประกอบด้วย

องค์กรที่ 1 : ฉากที่ 1 พลัพลา ฉากที่ 2 สระบัว ฉากที่ 3 มาเยือนเมืองร้าง ฉากที่ 4 แม่น้ำใหญ่ ฉากที่ 5 เขาเหมติรันถ้ำนักษัมพาที และฉากที่ 6 หนุมานเหาะมาถึงกลางทะเล

องค์กรที่ 2 : ฉากที่ 1 หนุมานรบนางอังกาสดไล ฉากที่ 2 ตำหนักในกรุงลงกา ฉากที่ 3 สวนขวัญกรุงลงกา และฉากที่ 4 ลานประหารหน้าเมืองลงกา

ดังนั้น การศึกษาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการจัดสร้างฉากของโขมุนิธิสังเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ที่มีการสืบค้นข้อมูลทางด้านวิชาการอ้างอิง ผสมกับการใช้องค์ความรู้ศาสตร์ทางศิลปะให้สอดคล้องกับการแสดงโขมุนิธิสังเสริมศิลปาชีพ โดยต้องอาศัยผลงานสร้างสรรค์จินตนาการที่สอดคล้องกับแนวคิดของการแสดง มีการทดสอบจริงเพื่อแสดงผลลัพธ์และเกิดการปรับปรุงให้เหมาะสม มีการฝึกซ้อมกับสถานที่จริงหรือขนาดพื้นที่ให้ใกล้เคียง และวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นเพื่อพัฒนาจนสามารถนำไปใช้ จนเป็นฉากของโขมุนิธิสังเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา

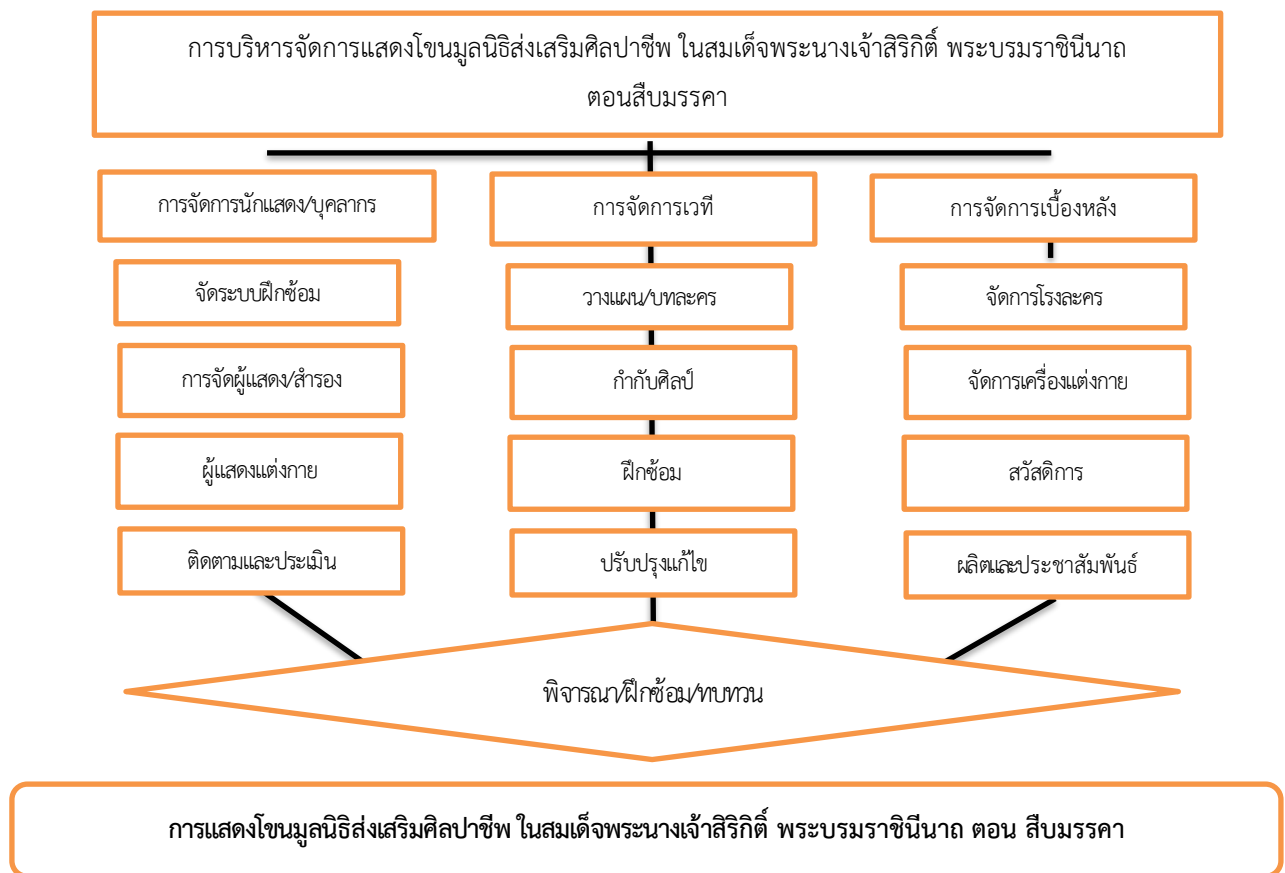

รูปที่ 3 กระบวนการจัดแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา

ที่มา : อภิญา รุ่งพิทักษ์มานะ, (2565)

7. การสรุปผลและการอภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่า โขน เป็นศิลปะการแสดงประเภทหนึ่งของไทย ที่มีประวัติความเป็นมายาวนานนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อาศัยการเคลื่อนไหวของร่างกายมนุษย์ที่สวมบทบาทตัวละครผ่านหน้ากาก โดยแสดงเรื่องราวเกียรติ วรรณกรรมทรงคุณค่าซึ่งแพร่อิทธิพลทั่วทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะที่ผู้ชมสามารถเข้าใจเรื่องราวผ่านภาษาท่าทางนาฏศิลป์ควบคู่กับการบรรเลงดนตรี บทขับร้อง บทพากย์เจรจา และวิวัฒนาการดัดแปลงการแสดง เมื่อสืบค้นข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ บทความทางวิชาการ และสื่อต่างๆที่เกี่ยวข้อง พบว่า การถอดบทเรียนการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอด โขน มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ทำให้ทราบถึงแนวคิดโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากพระราชดำริในการอนุรักษ์กรรมวิธีจัดทำเครื่องแต่งกายโขนแบบโบราณ ผ่านการศึกษาวิจัย ข้อมูลในอดีตมาวิเคราะห์และสกัดกลั่นกรองออกมาโดยนำพื้นฐานขององค์ความรู้งานช่างในแต่ละสมัย มาสร้างสรรค์งาน แล้วประยุกต์สร้างชิ้นงานเครื่องแต่งกายโขนใหม่ในยุครัชกาลที่ 9 และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติสู่สายตาประชาชนและชาวโลก ด้วยกระบวนการบริหารจัดการทางวัฒนธรรมผ่านคณะกรรมการจัดการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถที่ศึกษารายละเอียดจากผลตอบรับของผู้ชมโขนที่ผ่านมาและแบบสอบถามจากผู้ชม โดยที่ประชุมได้พิจารณาจุดประสงค์ นโยบาย แนวคิดรวบยอดของการแสดง โจทย์ของการสร้างงานแสดง กระบวนการ ขั้นตอน วิธีการ กระบวนการสรรหาคูกลาร คัดเลือกผู้แสดง ขั้นตอนการสร้างงานเครื่องแต่งกาย ฉาก รูปแบบ โดยมุ่งหมายบรรลุแนวคิดโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 3 ประการ ประกอบด้วย 1.สืบสานพระราชปณิธานฟื้นฟูโขนไทย 2.สิ่งใดที่จะคงจารีตประเพณี จะรักษาสืบทอดเอาไว้ และ3. ศิลปะการแสดงไทยให้กลับคืนสู่ความนิยม

รูปที่ 4 การบริหารจัดการแสดงโฉมมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอน สืบมรรคา

ที่มา : อกัญญา รุ่งพิทักษ์มานะ .2565

ทั้งนี้ การนำองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการศิลปะและวัฒนธรรมจากการถอดบทเรียนข้างต้น จะเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาปรับใช้ต่อการบริหารจัดการศิลปวัฒนธรรมทางด้านการแสดงในทางปฏิบัติ สนับสนุนเพื่อร่วมประสานขับเคลื่อนกับหน่วยงานอื่นให้เข้ามามีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาจิตใจมนุษย์ สร้างจิตสำนึกสมดุระหว่างวัฒนธรรม เศรษฐกิจและสังคม ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งส่งเสริมการสร้างรายได้ให้กับระบบเศรษฐกิจอย่างสร้างสรรค์ อย่างอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และการพัฒนาวัฒนธรรมมีส่วนสำคัญต่อการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงสังคมพัฒนาคุณภาพชีวิตของมวลมนุษย์ สร้างลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ อีกทั้งส่งเสริมให้เกิดการศึกษาและวิจัยองค์ความรู้และภูมิปัญญาในในด้านต่างๆ อย่างจริงจัง และผลักดันให้เข้าสู่กระบวนการในระดับนานาชาติต่อไป

8. ข้อเสนอแนะงานวิจัย

1. ควรมีการต่อยอดองค์ความรู้โชนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เพื่อการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรม
2. ควรใช้โอกาสที่โชนได้รับการขึ้นทะเบียนในฐานะการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ขยายผลในการขับเคลื่อนศิลปะการแสดงอื่นๆ
3. ควรส่งเสริมสนับสนุนการแสดงโชนเพื่อขับเคลื่อนด้านเศรษฐกิจอย่างสร้างสรรค์และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย

9. เอกสารอ้างอิง

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2552). โชน มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติรายการแรกของประเทศไทย. มวลชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กรมศิลปากร. (2552). โชน อัจฉริยลักษณ์แห่งนาฏศิลป์ไทย. นครปฐม : รุ่งศิลป์การพิมพ์.

ดาวรัตน์ ชูทรัพย์ อ้างถึงใน เต็กโกว. (2559). การแสดงโชน ตอน อุโมงค์ สมัยรัชกาลที่ 5.

สืบค้นจาก <https://pantip.com/topic/35622052>

ธนิต อยู่โพธิ์. (2496). โชนภาคต้นและทฤษฎี. พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร.

นงคณัฐ ไพโรภิบุลยกิจ. (2542). โชน. คอมแพคท์พรีนซ์.

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. (2552). วัฒนาการเรื่องแต่งกายโชน – ละคร สมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ:แปลนโมทิฟ.

มูลนิธิกรมส่งเสริมศิลปาชีพ, ประเมษฐ์ บุญยะชัย. (2553). โชนพระราชทาน ตอน นางลอย.

[วิดีโอภาพยนตร์สี]. ไทย: โอเชียนเดียมี.

ศุภชัย จันทร์สุวรรณ. (2562). คุณค่าและความสำคัญในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของมวลมนุษยชาติ. ใน กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, โครงการประชุมวิชาการระดับชาติและเสวนานานาชาติ. อนาคตโชนไทย. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). วัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2477.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรัตน์ จงดา. (2562). คุณค่าและความสำคัญในฐานะมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของมวลมนุษยชาติ. ในกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, โครงการประชุมวิชาการระดับชาติและเสวนานานาชาติ, มนุษยชาติ. การพัฒนาเครื่องโชนในรัชกาลที่ 9. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อภิญา รุ่งพิทักษ์มานะ. (2565). ถอดบทเรียนการบริหารจัดการเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดโชนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตอนสืบราชมรดก.

ศิลปกรรมศาสตร์ [วิทยานิพนธ์ดุขุภีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยบูรพา.